

**THE ROLE OF HISTORICAL MANUSCRIPTS IN THE STUDY OF CENTRAL
ASIAN HISTORY: HISTORIOGRAPHY OF POLITICAL EVENTS, STATE
ADMINISTRATION, AND SOCIAL LIFE****Tursunboyev Abdulahad Abdubanno o‘g‘li**Arabic Language Teacher, Philology Program, International University of Social
Innovations**MARKAZIY OSIYO TARIXINI O‘RGANISHDA TARIXIY
QO‘LYOZMALARNING O‘RNI: SIYOSIY VOQEALAR, DAVLAT BOSHQARUVI
VA IJTIMOIIY HAYOT TARIXSHUNOSLIGI****Tursunboyev Abdulahad Abdubanno o‘g‘li**Xalqaro Ijtimoiy Innovatsiyalar Universiteti,
Filologiya yo‘nalishi, arab tili o‘qituvchisi**ANNOTATSIYA**

Mazkur maqolada Markaziy Osiyo tarixini o‘rganishda tarixiy qo‘lyozmalarning manbashunoslik va tarixshunoslik nuqtayi nazaridan tutgan o‘rni tahlil qilinadi. Arab, fors va turkiy tillarda yaratilgan yozma manbalarning mintaqadagi siyosiy voqealar, davlat boshqaruvi, diplomatik munosabatlar, huquqiy tizim hamda ijtimoiy hayotni tarixiy jihatdan qayta tiklashdagi ahamiyatiga alohida e‘tibor qaratiladi. Muhammad Narshaxiyning «Tarixi Buxoro» asari, tarixiy xronikalar, rasmiy hujjatlar, hukmdorlar farmonlari, diplomatik maktublar va huquqiy yozuvlar misolida yozma manbalarning ilmiy imkoniyatlari yoritiladi. Shuningdek, qo‘lyozmalarni o‘rganishda muallif pozitsiyasi, tarixiy sharoit, matnlarning nusxalari o‘rtasidagi farqlar va ma‘lumotlarning ishonchliligini aniqlash bilan bog‘liq metodologik masalalar ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy, manbashunoslik, matnshunoslik va kontekstual tahlil usullarining ahamiyati asoslanadi. Maqola Markaziy Osiyo tarixini xolis, tizimli va dalillarga asoslangan yondashuv orqali o‘rganishda tarixiy qo‘lyozmalarning ilmiy qiymatini ochib berishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: Markaziy Osiyo, tarixshunoslik, tarixiy qo‘lyozmalar, manbashunoslik, arab tilidagi manbalar, forsiy manbalar, siyosiy tarix, davlat boshqaruvi, diplomatiya, ijtimoiy tarix, paleografiya, matnshunoslik.

ABSTRACT

This article examines the role of historical manuscripts in the study of Central Asian history from the perspectives of historiography and source criticism. It focuses on the significance of Arabic, Persian, and Turkic written sources in reconstructing political events, state administration, diplomatic relations, legal institutions, and social life in the region. Historical chronicles, including Muhammad Narshakhi’s History of Bukhara, as well as official

documents, decrees, diplomatic correspondence, and legal records, are considered in terms of their historical and scholarly value. The article also addresses methodological challenges associated with manuscript research, including authorial perspectives, historical context, textual variations, and the assessment of source reliability. Particular attention is given to historical comparison, source criticism, textual analysis, and contextual interpretation. The study argues that the systematic and critical examination of historical manuscripts contributes to a more comprehensive and evidence-based understanding of Central Asia's political and social development.

Keywords: Central Asia, historiography, historical manuscripts, source criticism, Arabic sources, Persian sources, political history, state administration, diplomacy, social history, paleography, textual studies.

KIRISH.

Markaziy Osiyo jahon sivilizatsiyasi tarixida muhim o'rin egallagan mintaqalardan biridir. Ushbu hudud qadimdan turli davlatlar, siyosiy tuzilmalar, madaniy an'analar va ilmiy markazlar shakllangan makon sifatida tarixiy taraqqiyotda alohida ahamiyat kasb etgan. Movarounnahr, Xorazm, Farg'ona va boshqa tarixiy hududlarda yuz bergan siyosiy jarayonlar, davlat boshqaruvi tizimining rivojlanishi hamda jamiyatning ijtimoiy hayotidagi o'zgarishlarni o'rganishda tarixiy yozma manbalar muhim ilmiy asos hisoblanadi.

Tarixiy qo'lyozmalar o'tmishda sodir bo'lgan voqealarni qayd etuvchi matnlargina emas, balki muayyan davrning siyosiy qarashlari, huquqiy me'yorlari, ijtimoiy munosabatlari va ma'naviy qadriyatlarini aks ettiruvchi tarixiy dalillardir. Ular orqali hukmdorlar faoliyati, sulolalar almashinuvi, davlatlararo munosabatlar, boshqaruv idoralari, diniy muassasalar va turli ijtimoiy qatlamlarning jamiyatdagi o'rnini o'rganish mumkin.

Markaziy Osiyo tarixiga oid arab, fors va turkiy tillardagi yozma manbalar mintaqaning siyosiy va ijtimoiy taraqqiyotini yoritishda muhim o'rin tutadi. Bu manbalar orasida tarixiy xronikalar, shahar tarixiga bag'ishlangan asarlar, tarjimayi hol to'plamlari, hukmdorlar farmonlari, diplomatik yozishmalar, huquqiy hujjatlar va diniy muassasalarga oid yozuvlar alohida ahamiyatga ega.

Yuri Bregelning Markaziy Osiyo tarixshunosligiga bag'ishlangan tadqiqoti mintaqada tarixiy asarlarning shakllanishi, tarix yozish an'analari va turli davrlarga oid manbalarni o'rganish uchun muhim ilmiy asoslardan biridir. Bunday tadqiqotlar tarixiy qo'lyozmalarni faqat ma'lumot manbasi sifatida emas, balki tarixiy xotira va siyosiy qarashlar shakllanishini aks ettiruvchi manba sifatida ham o'rganish zarurligini ko'rsatadi.

Tarixiy qo'lyozmalar - tarixshunoslikning muhim manbasi.

Tarixshunoslik tarixiy bilimlarning shakllanishi, tarixiy voqealarning yozma manbalarda yoritilishi va keyingi davrlarda talqin qilinishini o'rganuvchi ilmiy yo'nalishdir. Manbashunoslik esa tarixiy ma'lumotlarni o'zida saqlagan matn va hujjatlarning kelib chiqishi, mazmuni, ishonchliligi hamda ilmiy foydalanish imkoniyatlarini tekshiradi. Ushbu

ikki yo'nalish tarixiy qo'lyozmalarni o'rganishda bir-birini to'ldiradi.

Markaziy Osiyoda turli tarixiy davrlarda yaratilgan yozma manbalar mazmuni, vazifasi va shakliga ko'ra bir-biridan farq qiladi. Ularni quyidagi asosiy guruhlariga ajratish mumkin:

Birinchidan, tarixiy xronikalar va yilnomalar. Bunday asarlarda hukmdorlar faoliyati, sulolalar almashinuvi, siyosiy nizolar, harbiy yurishlar va davlatlar o'rtasidagi munosabatlar yoritiladi.

Ikkinchidan, shahar tarixiga oid asarlar. Ushbu manbalarda shaharlarning shakllanishi, mahalliy boshqaruv, diniy muassasalar, olimlar, hukmdorlar va mashhur shaxslar haqida ma'lumotlar uchraydi.

Uchinchidan, ma'muriy va huquqiy hujjatlar. Farmonlar, sud yozuvlari, mulk hujjatlari va boshqa rasmiy qaydlar davlat idoralari faoliyati, huquqiy me'yorlar hamda fuqarolarning majburiyatlarini o'rganishga yordam beradi.

To'rtinchidan, diplomatik yozishmalar. Hukmdorlar, elchilar va davlat vakillari o'rtasidagi maktublar siyosiy aloqalar, muzokaralar va diplomatik munosabatlarni yoritadi.

Beshinchidan, biografik va diniy asarlar. Olimlar, mutafakkirlar, diniy arboblardan boshqa tarixiy shaxslarning hayotiga bag'ishlangan manbalar jamiyatning ma'naviy muhitini hamda ilmiy an'alarini o'rganishda muhimdir.

Tarixiy manbalarning bunday xilma-xilligi Markaziy Osiyo o'tmishini faqat siyosiy voqealar ketma-ketligi orqali emas, balki davlat institutlari, ijtimoiy guruhlar va madaniy muhitning o'zaro munosabati orqali ham o'rganish imkonini beradi.

UNESCOning Jahon xotirasi dasturida qayd etilgan Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti qo'lyozmalar to'plami Markaziy Osiyo va unga qo'shni mintaqalarning tarixi, madaniyati hamda ilmiy merosini o'rganishda katta ahamiyatga ega. Ushbu merosning xalqaro miqyosda e'tirof etilishi qo'lyozmalarni saqlash, ilmiy tavsiflash va tadqiqotlarga jalb etish zarurligini ko'rsatadi.

Arab, fors va turkiy tillardagi tarixiy manbalarning ilmiy ahamiyati:

Markaziy Osiyo tarixini o'rganishda ko'p tilli yozma manbalardan foydalanish alohida metodologik ahamiyatga ega. Mintaqaning turli tarixiy davrlarida arab, fors, turkiy, sug'diy va boshqa tillarda yozma yodgorliklar yaratilgan. Har bir til va yozma an'ana muayyan tarixiy, siyosiy hamda madaniy muhit bilan bog'liq bo'lgan.

Arab tilidagi tarixiy asarlar islom davri tarixshunosligi, diniy-ma'rifiy jarayonlar, siyosiy munosabatlar va ilmiy an'analarni o'rganishda muhim manba hisoblanadi. Fors tilidagi tarixiy asarlar esa turli sulolalar tarixi, hukmdorlar faoliyati va davlat boshqaruviga oid ma'lumotlarni o'zida mujassam etadi. Turkiy tillardagi tarixiy va adabiy asarlar ham mintaqa siyosiy, madaniy va ma'naviy taraqqiyotini o'rganishda muhim o'rin tutadi.

Shu bilan birga, manbaning qaysi tilda yozilgani uning mazmuni yoki ishonchliligini o'z-o'zidan belgilamaydi. Har bir matn yaratilgan davri, muallifning maqsadi, foydalanilgan manbalar va keyingi ko'chirish jarayonlari bilan bog'liq holda o'rganilishi kerak.

Arab tilidagi qo‘lyozmalarni tadqiq etishda tarixiy terminologiya, shaxs va joy nomlari, sanalar, grammatik shakllar hamda matnning uslubiy xususiyatlarini to‘g‘ri aniqlash muhimdir. Ayrim so‘zlar turli tarixiy davrlarda o‘z ma‘nosini o‘zgartirgan yoki muayyan siyosiy va diniy muhitga xos ma’noda qo‘llangan bo‘lishi mumkin.

Tarixiy matnlarni tarjima qilishda ham ehtiyotkorlik talab etiladi. Tarjimon tanlagan atamalar, izohlar yoki matnning qisqartirilishi tarixiy mazmunning talqiniga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli imkon qadar asl matn bilan ishlash, tarjimani original matn bilan qiyoslash va mavjud ilmiy nashrlarning xususiyatlarini tekshirish lozim.

Ko‘p tilli manbalarni qiyosiy o‘rganish bir voqea haqidagi turli tarixiy talqinlarni aniqlash va manbalardagi qarama-qarshiliklarni tushuntirish imkonini beradi. Bunday yondashuv Markaziy Osiyo tarixini bir tomonlama talqin qilish xavfini kamaytirib, mintaqaning ko‘p qatlamli tarixiy tajribasini chuqurroq anglashga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bregel, Y. “Historiography XII. Central Asia.” *Encyclopaedia Iranica*. 2004. [Elektron manba](<https://www.iranicaonline.org/articles/historiography-xii/>).
2. UNESCO. “The Collection of the Al-Biruni Institute of Oriental Studies.” *Memory of the World Register*. [UNESCO rasmiy sayti](<https://www.unesco.org/en/memory-world/collection-al-biruni-institute>).
3. UNESCO. “Collection of Documents from Mount Mugh.” *Memory of the World Register*. [UNESCO rasmiy sayti](<https://www.unesco.org/en/memory-world/collection-documents-mount-mugh>).
5. Narshakhi, Muhammad. *The History of Bukhara*. Translated by Richard N. Frye. Cambridge, MA: Mediaeval Academy of America, 1954.
6. Barthold, W. *Turkestan Down to the Mongol Invasion*. London: Luzac & Co., 1928.
7. Abazov, Rafis. *Palgrave Concise Historical Atlas of Central Asia*. New York: Palgrave Macmillan, 2008.